

PRAVICA DO JEZIKA

Teoretične možnosti, stvarno stanje in druge implikacije z zunanjega stališča

Patrizia VASCOTTO

IT-34012 Trst, Trebče 188

e-mail: otto.pat@tiscalinet.it

IZVLEČEK

V referatu je analizirana jezikovna situacija slovenske manjšine v Trstu, v luči zakonodaje, pravil in drugih mednarodnih sporazumov, ki jamčijo rabo materinščine od konca druge svetovne vojne do danes. Govora je tudi o možni rešitvi problema, in sicer s t.i. globalno dvojezičnostjo, ki pa je precej daleč od uresničitve na ozemlju, kjer je dvojezičnost postala simbol uničevanja večine in ne zaščite manjšine; hipoteza je tudi na didaktični in psihološki ravni precej delikatna, zlasti iz vidika obveznosti in vsiljevanja. Avtorica navaja, kaj bi bilo zato potrebno storiti, na primer analizirati stališča posameznih pripadnikov manjšine, individualne izbire, občutke pripadnosti skupnosti, identifikacije, treba bi bilo tudi interpretirati na nov način notranje dinamike skupnosti in implikacije posameznih izbir id. Nenazadnje je tudi vloga večine zelo pomembna.

Ključne besede: Slovenci, Italija, slovenski jezik, materinščina, narodne manjšine, dvojezičnost, manjšinske pravice

THE RIGHT OF LANGUAGE.

Theoretical Possibilities, Actual Situation and Other Implications from the Outside Point of View

SUMMARY

The paper analyses the linguistic situation of the Slovene minority in Trieste in the light of legislation, rules and other international agreements that provide for the use of the mother tongue from the end of World War II till today. It also deals with a possible solution to the problem; i.e., with the so-called global bilingualism which, however, is far from being implemented in the territory, where bilingualism became a symbol of destruction and not a symbol of minority protection; the hypothesis is also very delicate on the didactic and psychological levels, particularly from the aspect of obligations and obtrusion. The author indicates what should be done in this

respect, for example, to analyse the standpoints of separate minority members, individual choices, the sense of ethnic affiliation, identifications, a need to reinterpret the inner dynamics of communities and the implication of separate choices, etc. After all, the role of the majority is quite significant as well.

Key words: Slovenes, Italy, Slovene language, mother tongue, national minorities, bilingualism, minority rights

I. Teoretične predpostavke

Zakoni, ki urejujejo rabo slovenskega jezika v Italiji, so gotovo že znani in namen tega prispevka ni analiza zakonov, ki so bili sprejeti od 1945. do danes. Čeprav razumemo konkretno situacijo rabe materinščine pri slovenski manjšini v Italiji, je treba vsaj omeniti najpomembnejše postopke.

Po koncu druge svetovne vojne sta mirovna pogodba (1947) in italijanska ustava (1949) priznali pravico do izražanja v maternem jeziku vsem državljanom. Londonški sporazum, podpisan leta 1954, je tudi pripadnikom slovenske manjšine na Tržaškem priznal pravico do rabe maternega jezika v stikih z oblastmi. V resnici te pravice niso nikoli uporabili na splošno, saj se samo v štirih od šestih občin tržaške pokrajine (v Devinu – Nabrežini, Dolini, Repentabru in Zgoniku) slovenski jezik uporablja tudi v javni upravi (npr. vsi dokumenti se izdajajo v obeh jezikih). Pozneje, leta 1963, je posebni statut dežele Furlanije – Julijske krajine priznal še pravico do zaščite etničnih in kulturnih značilnosti neitalijanskih jezikovnih skupin, leta 1977 pa so Osimski sporazumi med Italijo in takratno Jugoslavijo potrdili veljavnost Londonškega sporazuma. Tudi rzsodba ustavnega sodišča leta 1982 in 1990. člen novega kazenskega zakonika sta potrdila pravico do rabe maternega jezika v stikih z oblastmi in v kazenskih postopkih kot tudi pravico, da na javno zastavljena vprašanja državljani dobijo odgovore v maternem jeziku. To pravico so potem razširili še na civilne postopke. Vse to pa se nanaša samo na ozemlje tržaške pokrajine; na Gorškem so te pravice priznane le deloma, Videmsko pa nedavni zakon za globalno zaščito slovenske jezikovne manjšine, ki ga je italijanski parlament podpisal prejšnje leto, popolnoma izključuje.

Še bolj zapleten in manj normiran je položaj glede rabe slovenskega jezika pri cestnih znakih, ledinskih tablah, v toponomastiki in pri drugih javnih napisih. Od druge svetovne vojne do danes so v krajih, kjer živijo pripadniki slovenske manjšine, oblasti postavile napise in znake na zelo nehomogen, nepopoln in nekoherenten način glede na jezik. Leta 1990 je nov zakon občinam dovolil, da vključijo v svoje statute tudi usmeritev in navodila za toponomastiko in jezik, ki ga uporabljajo v upravni dejavnosti. Tudi dežela Furlanija - Julijska krajina je sprejela nekaj ukrepov; glede

slovenske narodne skupnosti je odobrila nekaj finančnih virov za slovenske športne in kulturne organizacije. Dežela je ustanovila tudi posvetovalno komisijo za financiranje slovenskih kulturnih ustanov, v kateri večino članov sestavljajo pripadniki slovenske manjšine, in Službo za deželne in manjšinske jezike.

Nedavni zakon za globalno zaščito slovenske manjšine v Italiji, ki ga je parlament sprejel leta 2001, je deloma izboljšuje položaj. Po eni strani priznava slovensko narodno skupnost v videmski pokrajini in tudi zasebno dvojezično šolo v Špetru Slovenov, po drugi strani znižuje finančna sredstva za dejavnost slovenskih organizacij, še brez rešitve pa ostaja vprašanje javnih napisov v manjšinskem jeziku, ker je uporaba marsikaterih členov odvisna od krajevnih uprav, in je torej povezana z njihovo politično usmeritvijo.

Leta 2002 se je v pokrajini Trst razvila obsežna in žolčna razprava na pravni ravni o legitimnosti dvojezičnih izkaznic v štirih manjših občinah pokrajinskega ozemlja.

2. Konkretna situacija

Čeprav omenjeni zakoni določajo teoretične možnosti za rabo manjšinskega jezika in bi morali jamčiti njegovo vsakdanjo rabo, bodisi na pasivni kot na aktivni ravni na kateremkoli področju skupnega življenja, je stvarnost povsem drugačna. Veliko ustanov in organizacij, ki bi morale gojiti in posredovati slovenski jezik, mora upoštevati državne zakone ali usmeritve, ki so pogosto v nasprotju z zakoni o zaščiti; včasih je tudi njihova dejavnost omejena zaradi pomanjkanja oziroma krčenja sredstev. Na primer usmeritev za združenje več šol je velika nevarnost predvsem v okviru manjšinskega šolstva; Slovensko stalno gledališče je že dolgo časa deležno manj, če ne celo nič sredstev; televizijska postaja v Trstu, ki je začela oddajati šele dvajset let po odobritvi zakona, dela samo 30 minut dnevno in ne dosega vedno celega območja tržaške in goriške pokrajine, katerima je namenjena; vprašanje rabe manjšinskega jezika v javni upravi še ni dočakalo dokončne rešitve; toponomastika z jezikovnega vidika še ni urejena.

Poleg tega je skupna delovna, gospodarska in kulturna dejavnost slovenske manjšine povezana s sistemom večine, in to seveda vpliva na jezikovno raven. Končno, pripadniki manjšine ne dobijo nujno službe v slovenskih ustanovah oziroma organizacijah, se pravi, da je delovni jezik za mnoge jezik večine. V službi se razvijajo tudi prijateljska razmerja, ki seveda potekajo v italijanščini. Tudi za tiste, ki delajo v slovenskih okoljih, je stik z italijanščino pogost in močan: banke, šole, sindikati, gospodarska in prosvetna društva so nujno povezani z državnim kontekstom in aktivna ter pasivna raba italijanščine je precej običajna. To močno vpliva na materinščino, kjer se pojavlja veliko interferenc.

Seveda je ta nevarnost prisotna pri vseh manjšinah: stiki z državnim kontekstom so neizogibni tudi za francosko govoreče v dolini Aosta in za nemško govoreče na

Južnem Tirolskem. Kljub temu je položaj slovenske manjšine razmeroma slabši, ker je na našem ozemlju raba materinščine precej skromna in omejena predvsem na formalne situacije.

3. Totalna dvojezičnost

Možna rešitev, z jezikoslovnega vidika, bi bila tako imenovana totalna dvojezičnost, a to je – po mojem mnenju – zelo oddaljena hipoteza: iz zgodovinskih in političnih razlogov je na Tržaškem skoraj neuresničljiva. Ni treba spomniti na mržnjo, ki je tu značilnost v medsebojnih odnosih, čeprav je to bolj razvidno pri določenih družbenih in političnih skupinah. Treba je namreč poudariti, da ta pojav ni splošen: če bi trdili, da so vsi Italijani šovinisti in vsi Slovenci nacionalisti, bi sprejeli čisto nekoristen stereotip (in stereotipov ter predsodkov imamo pri nas že preveč). Kljub temu je politična manipulacija dejansko zmeraj živa ter je v zadnjih letih žal močnejša tudi zaradi nekaterih odnosov javne uprave na Tržaškem. To seveda ne bo izboljšalo razmer in bo, nasprotno, pustilo negativne posledice, ki bodo verjetno trajale dalj od samih uprav. Skratka, italijanski prebivalci se ne bi nikoli strinjali in ne bi nikoli sprejeli totalne dvojezičnosti.

Poleg tega se mi zdi pomembno še drugo pedagoško in psihološko razmišljanje: siljenje ne vodi nujno k pozitivnemu cilju. Seveda, če bi vsi italijansko govoreči v Trstu znali slovenščino vsaj pasivno, bi bil ta jezik uradni jezik v vseh situacijah, a to ne bi nujno jamčilo harmoničnega in ravnotežnega sožitja in niti spoznavanja in razumevanja drugega ali zavestnega sprejemanja manjšine kot bogastvo tudi za večino.

Kljub temu iz tega ne sme nujno izhajati pesimistično predvidevanje napovedane smrti manjšinskega jezika, saj je jezik manjšine posebna naložba, posebno bogastvo, ki mora ne samo črpati iz pripadnikov same manjšine, temveč tudi iskati podporo v skupnosti in ustanovah države, kjer je ta jezik državni jezik. Prispevek matične domovine je bistven, kot je bistveno priznanje države, kjer manjšina živi. Res pa je tudi, da slovenska manjšina v Italiji Slovenije ne pojmuje nujno kot matično domovino, vsaj vsi pripadniki manjšine je ne priznavajo kot tako. Analize, ki so jih v zadnjih časih opravili psiholingvisti, kažejo nove zanimive interpretacije samoidentifikacije Slovencev v Trstu, ki se čutijo drugačni tako od Italijanov kot od sonarodnjakov čez mejo.

4. Stališče posameznika

Poleg vseh zakonov, ki jamčijo rabo manjšinskega jezika, je zelo pomembno tudi stališče posameznika, njegov odnos do jezika in njegov občutek pripadnosti skupini. V notranjosti manjšine se seveda oblikujejo skupne podobe in skupna prepričanja, s katerimi se vsi pripadniki čutijo povezani in čutijo potrebo po njihovem upoštevanju

in ohranjanju. Iz tega izhaja skupna potreba po lojalnosti: govorniki se sami prepričajo, da ima identifikacija s skupnostjo prednost pred čemerkoli drugim, da morajo njihove izbire biti koherentne s pričakovanji skupnosti, da sta njihova vloga in cilj v zaščiti skupnosti pred konkretnimi in morebitnimi napadi od zunaj v kakršnikoli situaciji.

Ta shema vodi do obrambnega stališča, ki se pogosto spreminja v zaprtost in getizacijo. Na osebni ravni to implicira, da so delovne, družbene in čustvene izbire povezane z bistveno izbiro, tj. jezikovno, ki je najpomembnejša za identifikacijo s skupnostjo.

Shema postane tem bolj stroga, čim več je ogroženosti, in to je razumljivo. Na tržaškem ozemlju je današnja situacija posebno težka. Ne smemo pa pozabiti, da naš čas sledi razmeroma stabilnemu obdobju, v katerem se je postopoma razvil proces normalizacije, sodelovanja in medsebojnega upoštevanja. Poleg tega so politične, družbene in kulturne spremembe, ki so se razvile v zadnjem desetletju na svetovni ravni, usmerile človeštvo h globalizaciji, ki jo moramo razumeti tudi kot pozitivni pojav, ker prinaša širše stike, lažje povezave in hitreje dialoge tudi s stvarnostmi in kraji, ki so zelo daleč oziroma zelo različni od našega.

V ta proces so vpletene seveda tudi manjšine in to lahko povzroča veliko krizo v sistemu referenčnih modelov. Izbire posameznika ne izhajajo več na strog, konsekventen način samo iz skupnih podob in prepričanj. Na jezikovni ravni to pomeni bolj sproščeno rabo večinskega jezika, ki ga govorniki ne čutijo več nujno kot preteč, konkurenčen in vsiljiv, temveč zelo pogosto kot alternativen in komplementaren kod. V določenih kontekstih ali za določene funkcije ga govorniki uporabljajo ne samo, ker je lahko koristen ali nujen, temveč tudi, ker jim ugaja.

Raba večinskega jezika ne implicira samoumevno priznanja, da je materinščina šibkejša v primerjavi z njim, in ne zanika pripadnosti govornika njegovi izvorni skupnosti. Utegne biti znamenje novega oblikovanja pripadnosti, različnega ali novega občutka pripadnosti prek drugih sredstev. Biti dvojezičen pomeni doživljati dvoje jezikov, ne pomeni biti dvoje ljudi. Skupnega razumevanja in skupnega priznanja kulturnih, družbenih in razmernih modelov govorec nujno ne opušča z rabo večinskega jezika in njegove jezikovne izbire ne moremo soditi kot izraz večje ali manjše lojalnosti do skupine, kateri pripada.

5. Še druga razmišljanja

Seveda ne moremo iz tega sklepati, da zaščita manjšinskega jezika v javni rabi ni nujna. Brez dvoma jezik ohranja svojo digniteto samo, če lahko izraža vse funkcije, ki jih skupnost rabi, in predvsem če se lahko pojavlja na vseh ravneh skupnega življenja.

Prisotnost jezikovnih napisov, ki označujejo strukturo določenega ozemlja, je za

posameznike in za skupnost bistveni element, ki dovoljuje proste izbire, ne da bi posameznikom ali skupnosti nalagal breme občutka, da so edini nosilci lastnega bivanja. Vloga javnih ustanov je v tem primeru bistvena, saj lahko le te ustrezno rešijo vprašanja pravice do rabe jezika. Kljub temu je treba preoblikovati parametre, ki to pravico določajo in urejujejo, ker bi bila totalna dvojezičnost – kot smo že rekli – v glavnem nekoristna in neučinkovita. Uveljavljanje javne podobe neke skupnosti na nekem ozemlju je osnovno vprašanje. Javna raba pisnega jezika potrjuje navzočnost skupnosti in je za njene pripadnike potrdilo lastnega bivanja in za pripadnika večine znamenje, da obstaja v istih prostorih še druga skupnost; poleg tega dovoljuje in jamči rabo manjšinskega jezika, ki bi bila drugače samo naključna in neobičajna. Raba slovenščine v javnih ustanovah je tudi bistvena, ker prizna jeziku določen status, ki ni več samo zaseben, osebni in neformalen, temveč tudi formalen, uraden in javen.

Pot k zaščiti manjšine gre nujno prek vzgoje večine, ki mora imeti možnost, da pozna drugo skupnost in njeno izražanje, da ga ovrednoti in da ga čuti kot bogastvo, iz katerega lahko črpa. Takšna "vzgoja" bi morala biti rezultat sinergije javnih ustanov večine in manjšinskih ustanov, a bi morala upoštevati posameznikove izbire. Poznavanje, ovrednotenje in eventualno usvajanje kulture manjšine za večino ne sme biti obvezno. Samo vzgoja v smeri medsebojnega upoštevanja lahko vodi k zavestnemu sprejemu pravic neke manjšine kot človekovih pravic, in ne kot privilegijev, ki lahko škodujejo pravicam drugih.

Brez dvoma je pozitiven odnos javnih ustanov večine bistven za uresničitev takšnega cilja. Poleg tega bi državni zakon moral predvidevati in vključiti načine in sredstva za podporo, razširjanje in uveljavitev manjšinske kulture. V tem smislu je zadnji zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji pomanjkljiv, čeprav se na podlagi deželnih zakonov zdaj začenjajo posamezne pobude, kot sta na primer tečaja slovenščine in furlanščine, ki ju organizira deželni sedež italijanske radijske postaje v Trstu.

DIRITTO ALLA LINGUA

Condizioni teoriche, condizioni reali e altre implicazioni, viste da fuori

Patrizia VASCOTTO

IT-34012 Trst – Trieste, Trebče – Trebiciano 188

e-mail: otto.pat@tiscali.net

RIASSUNTO

L'obiettivo di questo contributo è di verificare la situazione linguistica della minoranza slovena a Trieste, alla luce delle normative che dalla fine della seconda guerra mondiale a oggi garantiscono l'uso della lingua materna sul territorio.

Nonostante numerose norme stabiliscano la possibilità di utilizzare la lingua materna in contesti diversi, privati e pubblici, culturali, lavorativi, economici, la realtà dimostra che molti di questi ambiti offrono limitate possibilità e soprattutto non consentono né lo sviluppo della lingua di minoranza in misura piena né la concreta libertà di uso in qualsiasi contesto. L'ambiente di maggioranza circostante è infatti non soltanto concorrenziale ma in molti casi del tutto complementare e insostituibile.

La soluzione potrebbe essere individuata nell'applicazione del cosiddetto "bilinguismo totale", ipotesi molto remota che, per ragioni storiche e politiche, appare quanto mai poco realizzabile sul territorio di Trieste e che sul piano antropologico e didattico può essere altamente opinabile, relativamente al concetto di obbligatorietà e di coercizione.

Il pessimistico disegno che ne deriva, e cioè la prospettiva di morte annunciata o estinzione più o meno prossima della lingua di minoranza, non è però l'unica possibile interpretazione dello status attuale e dei suoi futuri sviluppi.

Si tratta di analizzare la posizione del singolo appartenente alla comunità di minoranza, le sue scelte individuali e il suo senso di appartenenza, identificazione e adesione al gruppo. Si tratta di interpretare in modo nuovo le dinamiche interne del gruppo e le implicazioni che le scelte individuali sottendono nel rapporto tra individuo e gruppo. Si tratta ancora di imboccare una strada diversa nella valutazione della didattica e del contatto linguistico.

La formazione del parlante bilingue implica una condivisione di universi culturali, sociali e umani che non può essere messa di fronte alla necessità di una scelta marcata in termini di maggiore o minore lealtà verso il gruppo di appartenenza.

Sul piano strettamente linguistico, la tendenza alla lingua di maggioranza in determinati contesti non rappresenta necessariamente l'abbandono della lingua materna o il riconoscimento più o meno consapevole di un confronto insostenibile destinato a evolversi ai danni della lingua di minoranza.

La presenza tuttavia di precisi segnali linguistici indicanti la struttura del ter-

ritorio rappresenta per il singolo e la collettività un punto di riferimento indispensabile per poter operare delle scelte libere senza sentire il peso del ruolo di unici sostenitori e interpreti della propria esistenza.

Il ruolo delle istituzioni in questo campo è fondamentale per risolvere il nodo del diritto alla lingua. Il codice linguistico in quanto massima espressione dell'universo di una collettività deve essere tutelato in tutte le sue forme. Tuttavia, considerando la situazione oggettiva del territorio – sottoposto a condizionamenti, pressioni e manipolazioni di tipo politico, peraltro eredi di processi storici difficilmente cancellabili o neutralizzabili nell'arco di una o due generazioni – appare inevitabile la necessità di riformulare i parametri di applicazione del diritto alla lingua, puntando non soltanto alla salvaguardia degli strumenti già in possesso, ma anche – e con forza – alla realizzazioni dell'immagine pubblica della presenza.

In questo senso il ruolo dell'intera maggioranza è determinante. La strada per la tutela di una minoranza passa necessariamente attraverso l'educazione della maggioranza. Da questo punto di vista l'ultima normativa sulle minoranze è decisamente carente.

Parole chiave: sloveni, Italia, lingua slovena, lingua madre, minoranze nazionali, bilinguismo, diritti minoritari

